

**ПРИМУС БОРЖНИКА ВИКОНАТИ ОБОВ'ЯЗОК У НАТУРІ ЯК ДОГОВІРНИЙ
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ**

**PRIMUS DEBTOR TO FULFILL THE OBLIGATION IN KIND
AS CONTRACTUAL OBLIGATIONS METHOD AND LEGAL PROTECTION OF TITLE**

Ільченко І.В.,

*аспірант кафедри цивільного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена дослідженню примусового виконання боржником обов'язку в натурі, як одного із способів судового захисту права власності. Проаналізовано основні наукові дослідження, присвячені проблемі способів захисту цивільних прав, а також норми чинного законодавства України, які регламентують питання способів судового захисту цивільних прав і, зокрема, права власності. Автор акцентує увагу на специфічну природу цього способу судового захисту цивільних прав, а зокрема, належність його до юрисдикційних (процесуальних) способів захисту цивільних прав, до яких належать такі способи захисту, реалізація яких відбувається обов'язково за участю державних органів примусу. При цьому за конкретною цільовою спрямованістю примусове виконання обов'язку в натурі відноситься до числа відновлювальних способів захисту. Звертається увага на те, що доцільно було б розповсюдити застосування цього способу захисту права власності у зобов'язаннях по передачі речей, визначених родовими ознаками.

Ключові слова: боржник, власність, примус, виконання обов'язку.

Статья посвящена исследованию принудительного исполнения должником обязательства в натуре, как одного из способов судебной защиты права собственности. Проанализированы основные научные исследования, которые посвящены проблеме способов защиты гражданских прав, а также нормы действующего законодательства Украины, регламентирующие способы судебной защиты гражданских прав и, в частности, права собственности. Автор акцентирует внимание на специфической природе этого способа судебной защиты гражданских прав, в частности, принадлежность его к юрисдикционным (процессуальным) способам защиты гражданских прав, к которым относятся такие способы защиты, реализация которых происходит обязательно с участием государственных органов. При этом по конкретной целевой направленности принудительное исполнение обязанности в натуре относится к числу восстановительных способов защиты. Обращается внимание на то, что целесообразно было бы распространить применение этого способа защиты права собственности в обязательствах по передаче вещей, определяющихся по родовым признакам.

Ключевые слова: должник, собственность, принуждение, выполнение долга.

The article investigates enforcement debtor obligation in kind as a way of court protection of property rights. The basic research devoted to problem of methods of protection of civil rights and law in force in Ukraine that govern way judicial protection of civil rights and property rights in particular. The author focuses on specific nature of this method of court protection of civil rights, and in particular to its jurisdictional affiliation (judicial) methods of protection of civil rights, which include such means of protection, implementation of which is necessarily involving public authorities coercion. In this case, specific thrust enforcement of obligation in kind among renewable methods of protection. Attention is drawn to fact that it would be reasonable to spread use of this method of protection of property rights in commitments to transfer things defined by generic features.

Key words: debtor, property, compulsion, duty.

Актуальність теми. Закріплене у Цивільному кодексі України право на захист є однією із найважливіших гарантій відновлення порушених прав та інтересів суб'єктів цивільного права. За загальним правилом таке суб'єктивне цивільне право виникає в особи в разі порушення належних їй цивільних прав та інтересів, а зокрема, несвоєчасне виконання зобов'язання або безпідставне утримання третьою особою майна, невизнання цього права (наприклад, невизнання права власності на майно) або оспорювання цивільного права (оспорювання права на спадщину, оспорювання права власності) тощо. Фактично реалізація цього права є юридичною реакцією на порушення таких прав та інтересів.

Найефективнішим на сьогодні механізмом захисту порушених прав та інтересів суб'єктів права є звернення за їх захистом до суду. Так, ст. 55 Конституції України закріпила норму про те, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Перелік способів захисту цивільних прав та інтересів у судовому порядку передбачений ст. 16 ЦК України. Одним із таких способів захисту цивільних прав є примусове виконання обов'язку в натурі, яке б ми хотіли дослідити в контексті захисту права власності.

Безперечно, цей спосіб судового захисту цивільних прав та інтересів має широкий спектр застосування на практиці. Так, зокрема, він використовується для того, щоб забезпечити захист прав та законних інтересів кредиторів у зобов'язаннях. Наприклад, примусове виконання обов'язку в натурі дає змогу кредиторів повністю або частково поновити своє порушене право та отримати той результат, заради якого й укладався цивільно-правовий договір. Разом із тим застосування цього способу судового захисту цивільних прав та інтересів не обмежується тільки сферою договірних правовідносин.

Хоча чинний ЦК України і встановлює цей спосіб судового захисту цивільних прав та інтересів, але чітко не називає підстави і не визначає умов, за яких потрібно застосовувати саме цей спосіб судового захисту, а не будь-який інший. Крім того, цікавим є питання про місце примусового виконання обов'язку в системі способів захисту цивільних прав.

У зв'язку із цим актуальними є подальші дослідження цього судового способу захисту права власності.

Метою роботи є аналіз примусового виконання боржником обов'язку в натурі, як одного із способів судового захисту права власності.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити те, що механізми захисту права власності, закріплені у Конституції України, знайшли свою подальшу дета-

лізацію на рівні ЦК України. Зокрема, мова йде про способи захисту цивільних прав у судовому порядку, передбачені у ст. 16 ЦК України. При цьому варто відзначити, що перелік способів судового захисту порушених прав та інтересів не є вичерпним. Безперечно, ці способи судового захисту цивільних прав можна використовувати у разі необхідності захисту права власності. При цьому новим для ЦК України є правило про те, що способи судового захисту цивільних прав та інтересів можуть визначатися не тільки законом, а й договором. Більше того, аналізуючи у своєму дисертаційному дослідженні примусове виконання обов'язку в натурі, як способу захисту цивільних прав, В.Д. Андрійцо звертає увагу на різницю у законодавчому закріпленні цього способу захисту цивільних прав у ЦК УРСР, де цей спосіб захисту визначався, як присудження до виконання обов'язку в натурі, та ЦК України, який визначає його, як примусове виконання зобов'язання в натурі. Аналізуючи два поняття, дослідник приходять до висновку про те, що поняття, наведене в ЦК України, є за своїм змістом ширше, ніж визначене в ЦК УРСР. Так, говорячи про присудження до виконання обов'язку в натурі, можна говорити лише про судовий порядок реалізації такого способу захисту цивільних прав та обов'язків, а що стосується визначення його як примусового виконання, то тут можна говорити про можливість застосування заходів примусу не лише в судовому порядку, але й у позасудовому (наприклад, виконавчий напис нотаріуса) [1, с. 7].

Чинним ЦК України закріплено положення про те, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Частина друга ст. 16 ЦК України встановлює перелік, якими саме засобами суд може захистити порушене особисте майнове чи немайнове право особи. Так, засобами захисту цивільних прав та інтересів є такі: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [2].

При цьому варто відзначити, що вибір конкретного способу захисту цивільних прав залежить від виду цивільного правовідношення і обумовлюється

тими цілями, яких бажає досягти суб'єкт, право якого порушено.

На нашу думку, необхідно звернути увагу на те, що в сучасній юридичній літературі значна увага приділяється саме питанню захисту права власності, а зокрема, пошуку найефективніших або найоптимальніших шляхів використання тих способів захисту права власності, які надані чинним законодавством України. Але слід зазначити, що досі немає єдиної наукової позиції стосовно змістового наповнення цих способів захисту цивільних прав та інтересів, їх класифікації тощо. Так, проблемою способів захисту цивільних прав та права власності займалися такі вчені: В.Д. Андрійцьо, Ч.Н. Азімова, С.І. Аскназій, Ю.Г. Басіна, Д.В. Боброва, М.І. Брагінський, І.Л. Брауде, А.П. Вершиніна, О.М. Вінник, В.В. Вітряський, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, А.Г. Карапетова, В.М. Коссак, О.О. Кот, О.А. Красавчиков, П.В. Крашеніннікова, І.М. Кучеренко, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Г.К. Матвеев, О.А. Підпригора, О.А. Пушкін, А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой, Я.М. Шевченко, В.С. Щербина та ін.

За своєю природою виконання обов'язку в натурі відноситься до групи юрисдикційних (процесуальних) способів захисту цивільних прав, до яких належать такі способи захисту, реалізація яких відбувається обов'язково за участю державних органів примусу [1, с. 9].

При цьому за конкретною цільовою спрямованістю примусове виконання обов'язку в натурі відноситься до числа відновлювальних способів захисту. Це обумовлене тим, що застосування цієї міри спрямоване безпосередньо на ліквідацію негативних наслідків порушення законних прав та інтересів суб'єктів цивільного права.

Цікавими є також міркування стосовно цього способу захисту цивільних прав та інтересів І.В. Білокан. Так, учена в процесі дослідження зобов'язально-правових засобів захисту права власності запропонувала ввести в науковий обіг таке поняття, як договірні зобов'язально-правові засоби захисту права власності. На її думку, ці способи можна визначити, як конкретні, ті, які передбачені законом або укладеним договором, та ті, що можуть бути висунуті учасниками договору до своїх опонентів у разі порушення умов, які безпосередньо зазначені у договорі.

Також дослідниця вважає, що у договірних зобов'язаннях кредитор може захистити свої порушені права таким чином: 1) примус боржника виконати обов'язок у натурі; 2) шляхом розірвання договору; 3) застосування мір відповідальності, які передбачені договором [3].

На наш погляд, основною сферою використання цього способу захисту цивільних прав є договірні правовідносини. Як правило, на практиці мова йде про ті випадки, коли боржник зобов'язаний був учинити певні дії на користь кредитора, але із суб'єктивних чи об'єктивних причин не виконав взяті на себе зобов'язання. Таким чином, примусове виконання обов'язку в натурі може бути використане,

як спосіб захисту порушених прав та інтересів, наприклад, в зобов'язаннях із передачі майна.

Так, зокрема у ст. 620 ЦК України закріплено правило, відповідно до якого у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторіві у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. Кредитор втрачає право на витребування у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками у разі, якщо ця річ уже передана третій особі у власність або у користування. Таким чином, застосування примусового виконання обов'язку в натурі чинним ЦК України визначається з урахуванням того, чи є річ індивідуально визначеною чи родовою. При цьому можливість витребування від боржника речі ЦК України ставить у залежність від фактичної передачі речі третім особам, разом із відповідними правами, а не від передачі прав на річ, у тому числі права власності.

Ми підтримуємо наукову позицію, відповідно до якої не в усіх випадках у зобов'язаннях із передачі речей, визначених індивідуальними ознаками, можна застосовувати примусове виконання зобов'язання в натурі для захисту порушених прав [1, с. 12]. Так, зокрема, неможливо застосування примусового виконання обов'язку в натурі у зобов'язаннях із передачі речі за договором позички, оскільки ЦК України для користувача спеціально встановлює перелік способів захисту, до яких відповідно до ст. 820 ЦК України відноситься право вимагати розірвання договору позички та відшкодування завданих збитків.

Щодо можливості застосування такого способу захисту цивільних прав, як примусове виконання обов'язку в натурі, до зобов'язань із передачі речей, визначених родовими ознаками, новий ЦК України взагалі не встановлює ніяких норм щодо врегулювання цього питання.

На підставі аналізу судової практики та того, що застосування такого способу захисту найбільш повно забезпечує захист порушених прав кредиторів, ми підтримуємо пропозиції про допустимість застосування цього способу захисту в зобов'язаннях по передачі родових речей, при дотриманні при цьому визначених умов і меж використання, які подібні за своїм змістом з межами й умовами до застосування цієї міри щодо індивідуально-визначених речей.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

1. Чинний ЦК України встановив широкий перелік способів захисту цивільних прав та інтересів у судовому порядку. Одним із таких способів захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних відносин є примусове виконання обов'язку у натурі. Фактично застосування цього способу захисту є юридичною реакцією на порушення таких прав та інтересів.

2. За своєю природою виконання обов'язку в натурі відноситься до групи юрисдикційних (процесуальних) способів захисту цивільних прав, до яких належать такі способи захисту, реалізація яких від-

бувається обов'язково за участю державних органів примусу. При цьому за конкретною цільовою спрямованістю примусове виконання обов'язку в натурі відноситься до числа відновлювальних способів захисту. Це обумовлене тим, що застосування цієї міри спрямовано безпосередньо на ліквідацію негативних наслідків порушення законних прав та інтересів суб'єктів цивільного права.

3. Виконання обов'язку в натурі, як спосіб судового захисту цивільних прав та інтересів, має широкий спектр застосування на практиці. Так, зокрема, він використовується для того, щоб забезпечити захист прав та законних інтересів кредиторів у зобов'язаннях. Безперечно, цей спосіб судового захисту цивільних прав та інтересів можна використовувати у разі необхідності захисту права власності.

4. Найкраще цей спосіб судового захисту права власності можна побачити у зобов'язаннях із передачі майна. При цьому застосування примусового

виконання обов'язку в натурі чинним ЦК України визначається з урахуванням того, чи є річ індивідуально визначеною чи родовою. Крім того, можливість витребування від боржника речі ЦК України ставить у залежність від фактичної передачі речі третім особам, разом із відповідними правами, а не від передачі прав на річ, у тому числі права власності.

5. Хоча чинний ЦК України встановлює правило, проте у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторів у власність річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання, ми переконані у допустимості застосування цього способу захисту у зобов'язаннях по передачі речей, визначених родовими ознаками, при дотриманні при цьому визначених умов і меж використання, які подібні за своїм змістом із межами й умовами до застосування цієї міри щодо індивідуально-визначених речей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі, як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К. – 2004. – 8 с.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
3. Білокан І.В. Зобов'язально-правові засоби захисту прав сторін у договірних відносинах / І.В. Білокан. – К. – 2008. – 20 с.
4. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі в зобов'язаннях із передачі майна // Держава і право: зб. наук. пр. – К.: ІДІП НАНУ, 2003. – Вип. 20. – С. 283–287.
5. Андрійцьо В.Д. Укладення договору в судовому порядку, як спосіб захисту цивільних прав // Держава і право: зб. наук. пр. – К.: ІДІП НАНУ. – 2003. – Вип. 21. – С. 318–323.
6. Андрійцьо В.Д. Примусове виконання обов'язку в натурі в зобов'язаннях із виконання робіт та надання послуг // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Науковий часопис: Зб. наук. пр. – Хмельницький: Хмельницький інститут регіонального управління та права, 2003. – № 2 (6). – С. 70–74.
7. Цивільне право України: підручник: У 2-х кн. / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери та Н.С. Кузнецової. – К.: ЮрінкомІнтер, 2000. – Кн. 2. – 784 с.
8. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар // кол. авт.: С.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко, за загальною редакцією С.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – 6-те видання, перероблене та доповнене. – Харків, ТОВ «Одіссей». – 2010. – С. 1144.
9. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1959. – 87 с.
10. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. – Л.: издательство Ленинградского университета им. А.А. Жданова, 1949. – 144 с.